

УДК 343.8

А.С. Попій**ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ
АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ
РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРИЗНАЧЕННЯ
ПОКАРАННЯ ЗА СУКУПНІСТЮ
ЗЛОЧИНІВ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД**

Анотація. У статті досліджуються історичні етапи розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, у якому здійснювалася правова регламентація порядку призначення покарання за сукупністю злочинів.

Ключові слова: сукупність злочинів, призначення покарання, засади призначення покарання.

Аннотация. В статье исследуются исторические этапы развития законодательства об уголовной ответственности, в котором регламентировался порядок назначения наказания по совокупности преступлений.

Ключевые слова: совокупность преступлений, назначение наказаний, начала назначения наказаний.

Abstract. The article examines the historical stages of development of criminal liability legislation, which regulated the procedure for the appointment of punishment for multiple offenses.

Key words: set of crimes, sentencing began sentencing.

Як відомо, на практиці часто зустрічаються випадки вчинення декількох злочинів одним суб'єктом. За умови, що ця особа не притягувалася до кримінальної відповідальності за жоден із них, для неї застосовуються правила призначення покарання за сукупністю злочинів.

Нами правила такого роду відносяться до спеціальних засад (правил) призначення покарання. Такої саме думки дотримуються й окремі вчені [1, с. 121–135]. Такими засадами слід вважати передбачені у законі про кримінальну відповідальність правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному з урахуванням специфіки вчиненого злочину або особливостей суб'єкта злочину [2, с. 243–245].

При проведенні будь-якого ґрунтовного наукового дослідження обов'язковим є окреслення генези предмету дослідження, виявлення витоків та періодів його розвитку. Адже те, з чим ми стикаємось у теперішньому часі, є наслідком того, що мало причину в минулому [3, с. 227–233]. Одним із найважливіших методів наукового пізнання, який дозволяє з'ясувати суть предмету дослідження і спрогнозувати подальший розвиток певного правового інституту, є метод історико-правового аналізу норм законодавства, яке регулювало в певні етапи розвитку людського суспільства існування цього правового інституту.

Дослідники історії кримінального покарання єдині у думці, що воно властиве для будь-якого організованого людського суспільства, на якому б ступені розвитку воно не знаходилося [4, с. 11]. Наявність інституту покарання обумовлює необхідність правового регулювання його призначення, випрацювання основних засад і правил, за якими воно б призначалося.

Взагалі інститут призначення покарання, в тому числі і призначення покарання за сукупністю злочинів, є предметом досліджень багатьох провідних учених-криміналістів, а саме: М.І. Бажанова, Ю.С. Гуменюка, Г.В. Демченка, О.О. Дудорова, Т.В. Непомнящої, Ю.А. Пономаренка, Ю.В. Шинкарьова та ін. Але, незважаючи на це, багато питань залишаються недостатньо розробленими і вимагають подальшої наукової розвідки.

Ми пропонуємо розгляд історії правового регулювання порядку призначення покарання за сукупністю злочинів здійснювати за допомогою аналізу основних нормативно-правових актів, що регулювали такий спосіб призначення покарання на території земель, що належать до кордонів сучасної України. Таким чином, ми можемо виконати періодизацію та виділити основні етапи розвитку цього правового інституту та прив'язати це до прийняття нових нормативних актів, що обумовили розвиток інституту призначення покарання за сукупністю злочинів.

Однією із перших і найважливіших пам'яток національного законодавства, є Руська правда, яка виступила, по-суті, першим кодифікованим нормативно-правовим актом кримінально-правового характеру, що був чинним на території сучасної України. Загально визнано, що «Руську правду» слід вважати першим правовим статутом Київської Русі [6]. Цей документ складається зі 112 списків [6, с. 5] або редакцій [7].

Проведений нами аналіз свідчить, що зміст вказаного нормативно-правового акту не дозволяє впевнено говорити про наявність врегулювання порядку призначення покарання за сукупністю злочинів як окремого правового інституту. Змістовно у Правді здебільшого висвітлюється коло протиправних діянь та санкцій за їх вчинення. Система покарань побудована непослідовно, у вигляді простої сукупності їх елементів, передбачені також окремі засади призначення покарання, що мають, в основному, ознаки загальних. При цьому відносяться вони здебільшого до одиничних злочинів. Чіткої вказівки саме на особливості призначення покарання за наявності двох або більше злочинів, за жодний з яких особа засуджена не була, нами у вказаному нормативно-правовому акті давнини не виявлено.

Дослідження історії систематизації покарань в Україні доцільно продовжити оглядом інституту призначення покарань за законодавством про кримінальну відповідальність Великого князівства Литовського, а саме Литовськими статутами – 1529 р. («Старий» Статут), 1566 р. («Волинський» Статут), 1588 («Новий» Статут), які тривалий час регламентували кримінально-правові відносини на частині українських земель.

Одним із прикладів встановлення правил призначення покарання за сукупністю злочинів може виступати артикул 15 Розділу II Статуту, а саме «Про тих, хто на війні коней, зброю і зброю свою кому іншому позичають». Там зазначалося, що хто

б кому на війні, будучи у війську, позичив коня, зброю, списа і всяку зброю, а те б на нього було доведено, від того такий статок увесь, через гетьмана нашого, рук наших, забраний бути має. А коли б той саме повторно таке допустив; такий, як поганий слуга Речі Посполитої, – життя втрачає [8, с. 272].

При сукупності злочинів винному призначалося одне покарання, розмір якого визначався шляхом складання покарань (*quot delicta, tot poenae*). Але щодо особистих покарань, то винний підлягав тільки одному найвищому. Таким чином, сукупність злочинів, за загальним правилом, мала значення не просто обтяжувальної обставини; таке значення надається їй інколи, тільки у вигляді виключення, наприклад щодо деяких злочинів проти цивільної служби [9, с. 241–242].

Згадка про особливості призначення покарання за сукупністю злочинів спостерігається і на сторінках Соборного Уложення царя Олексія Михайловича 1649 року. Цей нормативно-правовий акт діяв достатньо тривалий час на території Московського царства, до складу якого входили окремі українські землі. Соборне уложення 1649 року – це достатньо розвинуте зведення законів, пам'ятка права XVII століття, перший в сучасній історії нормативно-правовий акт, у якому охоплено більшість кримінально-правових норм того часу. До прийняття Уложення як кодифікованого нормативно-правового акту привело декілька причин. Більшість населення вимагала усунення свавілля, встановлення єдиних правил притягнення до відповідальності і чіткого окреслення кола злочинних діянь. Так, у 1648 році у столиці Московії місті Москва вибухнув так званий «Соляний бунт», за якого поряд з іншими вимогами натовпу було скликання Земського Собору. Бунт поступово пішов нанівець, але як однією з поступок повсталим цар пішов на скликання Земського собору, який продовжував свою роботу аж до прийняття в 1649 році Соборного Уложення.

Уложення діяло аж до 1832 року, коли в межах роботи з кодифікації законів Російської імперії, що проводилося під керівництвом М.М. Сперанського, був розроблений Звід Законів Російської імперії.

Щодо нормативного регулювання призначення покарання за сукупністю злочинів, то в Уложенні вказувалося: «А будет тать учинит и на первой татьбе убийство, и его казнить смертию» [10]. Чи, наприклад, у ст. 21 глави 25 Уложення вказувалося, що злочинці, затримані під час вчинення розбою або у притоні, які після допиту чи катування почнуть свідчити на себе та товаришів своїх, щодо вчинення розбоїв, вбивств, підпалів, то належало карати за це діяння смертю. Як ми бачимо, якщо здійснювати поширювальне тлумачення цієї норми, стає очевидно, що мова йде про призначення покарання за декілька злочинних діянь, за жодне з яких вина особа засуджена не була. В даному випадку можна сміливо говорити не тільки про непрямий опис ознак реальної сукупності, але й про встановлення правил призначення покарання за вчинення злочинів у сукупності [11, с. 83]. Але, незважаючи на наявність такого роду згадки про призначення покарання за декілька злочинів на сторінках Уложення, ми не можемо говорити про наявність спеціально встановлених засад призначення покарання в такому випадку. У вказаній нормі не вказується ані на методику визначення розміру покарання за окремі злочини, що складають сукупність, ані про

остаточне призначення покарання. Хоча слід констатувати встановлення значно більшого розміру покарання за вчинення декількох злочинів.

У 1864 р. в Російській імперії в процесі глибоких соціально-політичних перетворень, що охопили усі важливі сфери суспільного життя, було проведено судову реформу, за якою до судової системи Росії було введено цілу низку демократичних інститутів, принципів і засад судоустрою та судочинства. Безпосереднім втіленням положень судової реформи стали Судові статuti, які були затверджені Олександром II 20 листопада 1864 р. в результаті здійснення судової реформи 1864 р. Цими статутами судову систему Росії було докорінно змінено. Одним із найважливіших нововведень судової реформи був мировий суд. Його розробці та оформленню в цілісний інститут передував довгий та складний період пошуку ґрунтовної концепції, її трансформації відповідно до тих або інших поглядів учасників підготовки судової реформи [12, с. 8].

Мировий суд мав на меті розгляд малозначних цивільних та кримінальних справ, що виникали серед місцевого населення. Ця особливість в діяльності мирових судів спричинила необхідність чітко розмежовувати компетенцію між ними та окружними судами, які також входили до загальної судової системи. В результаті плідної праці в цьому напрямку укладачами Судових статутів було розроблено і прийнято спеціальний «Статут про покарання, що накладаються мировими судьями» [13, с. 33].

Сукупність проступків за Статутом вважалася обставиною, що збільшувала вину, й у випадку наявності сукупності проступків щодо винного у їх вчиненні застосовувалося те покарання, яке на думку мирового судді було більш суворим [14]. Так, у справі «про погрози на словах позбавити життя» мировий суддя встановив, що обвинувачений у вчиненні злочину А.І. Ростовцев здійснив сукупність проступків, що згідно зі ст. 16 Статуту слід вважати обставиною, що збільшує вину, а тому і покарання щодо винного повинно бути застосоване більш суворе. В результаті судового розгляду справи А.І. Ростовцева було засуджено до арешту при поліції строком на три місяці [13, с. 33].

Однією з видатних епох розвитку Української державності є період Гетьманщини. В цей час відбуваються певні зрушення й у генезі системи кримінальних покарань. Одним із найбільш активно застосовуваних нормативних актів, що діяли в цей період на землях сучасної України, були «Права за якими судиться малоросійський народ» 1743 р [15].

Наприкінці XIX століття низка об'єктивних причин (скасування кріпосного права, судова та інші реформи останньої третини XIX ст., перехід Росії на шлях індустріального розвитку, зростання злочинності та зміну її структури, недосконалість Уложення 1845 р. (багатостатейність, суперечливість), наявність декількох джерел кримінального права) зумовили потребу створення нового кримінально-правового акту [16, с. 193].

«Уложення про покарання кримінальні та виправні» передбачало два види злочинних діянь: злочини і проступки, і, відповідно, два види покарань: кримінальні та виправні [17].

Усі покарання розподілялися на загальні та особливі. Перші застосовувалися до всіх громадян, інші – до деяких окремих категорій осіб; крім того, «Уложення» знало ще й надзвичайні покарання, які застосовувались у спеціально визначених випадках.

Наступним загальним розподілом покарань, установленим «Уложенням», був їх розподіл на головні та додаткові; останні могли приєднуватися до перших, підвищуючи їх суворість.

Загальні головні покарання розподілялися на кримінальні та виправні [18, с. 82].

Усі кримінальні покарання супроводжувалися позбавленням всіх прав стану: це надавало їм кримінально-правового характеру. Щодо вищих ступенів виправних покарань, то вони не були однаковими для всіх громадян, розподіляючись на два види – для осіб непривілейованих (які підлягали тілесним покаранням) і для осіб привілейованих (які не підлягали тілесним покаранням). Під особами привілейованими закон розумів осіб, які не підлягали тілесним покаранням за правами стану; до них належали дворяни, духовенство, почесні громадяни, купці першої та другої гільдій [17, с. 10].

Усі загальні покарання за строками, на які вони призначалися, розподілялися на ступені. Каторжні роботи розподілялися на 7 ступенів, заслання на поселення – на 2 ступені, заслання на проживання до губерній сибірських – на 5 ступенів, заслання на проживання до губерній несибірських – на 4, ув'язнення у фортеці – на 5, ув'язнення у тюрмі, що замінило смиренний дім, – на 4, просте ув'язнення у тюрмі – на 3, арешт – на 4 ступені [18, с. 83].

Уложення чітко врегулювало порядок призначення покарання за сукупності злочинів.

Так, стаття 156 Глави 3 Розділу 1 «Уложення про покарання кримінальні та виправні» зазначає, що у випадку сукупності злочинів, тобто коли підсудний визнаний винним у вчиненні декількох злочинів у один або різний час і до цього часу не був за них покараний, не звільнений за давністю чи у зв'язку із загальним чи особливим прощенням, суд, згадавши у власній ухвалі про всі покарання, що призначаються за ті злочини, засуджує його до найтяжчого із цих покарань і в найвищій його мірі [197, с. 52].

Згодом Уложення про покарання кримінальні та виправні припинило задовольняти вимоги суспільства, що швидко розвивалося в умовах індустріальної революції.

Новим нормативним актом, який урегулював порядок призначення покарання за сукупністю злочинів, як окрему засаду призначення, стало «Кримінальне Уложення» від 22 березня 1903 р [20, с. 3].

Стаття 60 Кримінального Уложення визначала, що особа, яка вчинила до проголошення вироку, резолюції або рішення про винність два чи більше злочинних діяння підлягає найтяжчому із покарань, призначених судом за ці діяння. Суд може збільшувати призначене ним найтяжче покарання до вищої, визначеної законом межі покарання за це діяння, при цьому не перевищуючи суми всіх призначених винному покарань (враховуючи положення ст. 22), при чому каторга може розділюватися на строки до 3-х місяців. При цьому, якщо найтяжчим покаранням буде каторга або

утримання у виправному домі, а за інше діяння судиме за сукупністю судом призначені: грошова пеня, арешт або ув'язнення у фортеці на час більше одного року, то суд не може збільшувати призначеного ним найтяжчого покарання.

Позбавлення і обмеження прав, а також і вказані у законі додаткові покарання, що не супроводжують найтяжчі покарання, але визначені судом за інші злочини, засуджувані за сукупністю, приєднуються до найтяжчого покарання.

Якщо за одне із злочинних діянь, покарання за яке призначається за сукупністю (передбаченої ст. 60), призначається строкове позбавлення волі або грошова пеня і винний відбув його частково, то відбуте покарання зараховується йому в покарання, призначене за сукупністю.

При призначенні покарання за сукупністю тяжкість однорідних покарань визначається їх строком, а різнорідних – їх поступовістю на підставах, вказаних у ст. 2 і 63.

При складанні і зарахуванні покарань 6 місяців каторги вважаються рівними одному року ув'язнення у виправному домі, одному року і шести місяцям ув'язнення у тюрмі, двом рокам ув'язнення у фортеці і чотирьом рокам арешту.

При складанні ув'язнення у фортеці з ув'язненням у тюрмі завжди призначається ув'язнення у тюрмі з відповідним збільшенням строку ув'язнення.

Грошова пеня співвідноситься з арештом згідно з правилами, встановленими у ст. 59 Уложення.

Особа, що вчинила до проголошення вироку два чи більше однорідних злочини за звичкою до злочинної діяльності або внаслідок перетворення такої діяльності у промисел, підлягає, якщо законом не передбачено за такі діяння особливого покарання, відповідальності за правилами, встановленими щодо призначення покарання за сукупністю (ст. 60–63).

Окрім того, суд може призначати як найтяжче покарання:

1) каторгу без строку – заборонити переведення на поселення раніше ніж через 20 років;

2) строкове позбавлення волі продовжити: якщо в законі передбачено максимальний строк – до максимуму цього виду покарання, а якщо максимальний строк не призначено: то каторгу до двадцяти років.

Вищедосліджене Кримінальне Уложення 1903 року, по суті, стало останнім кодифікованим нормативно-правовим актом, що регулював порядок призначення покарання за сукупністю злочинів до черги революційних подій, які призвели до падіння царату і докорінної зміни суспільного ладу.

Провівши історико-правове дослідження порядку призначення покарання за сукупністю злочинів, можна зробити декілька висновків. По-перше, порядок призначення покарання за сукупністю злочинів має достатньо тривалу історію власного розвитку. По-друге, історично склалося, що цей порядок виступає у формі спеціальної засади призначення покарання, тобто застосовується тільки у чітко визначених випадках. По-третє, призначення покарання за сукупністю злочинів обумовлювало призначення більш суворого покарання, ніж за вчинення одиночного

злочину (що спостерігається і нині). По-третє, з'явилися і отримали власний розвиток правила призначення покарання за сукупністю злочинів.

Література

1. Дудоров О.О. Спеціальні засади призначення покарання / О.О. Дудоров // Слово Національної школи судів України. – 2012. – № 1(1). – С. 113–117;
2. Полтавець В.В. До питання про поняття та види спеціальних засад призначення покарання // В.В. Полтавець // Кримінальний кодекс України 2001 р.: Проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали між нар. наук.-практ. конф. 7–8 квітня 2006 р. – Ч. 1. – С. 207–209;
3. Гуменюк Ю.С. Призначення покарання за незакінчений злочин: історично-правовий досвід / Ю.С. Гуменюк // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 43–48;
4. Уголовное наказание / Под ред. Ю. С. Шемшученко и др. – К.: 1997. – 324 с.;
5. Яцишин М.М. Порівняльний фактор часу і простору в історико-правовом дослідженні еволюції покарання (кари) / М.М. Яцишин. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/2152/1/pokaranna.pdf>;
6. Правда Русская: учебное пособие / Под ред. Б.А. Романова. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1940. – 236 с.;
7. Русская правда: тексты на основании 7 списков и 5 редакций / Сопоставил и подготовил к печати проф. С. Юшков. – К.: Изд-во АН УССР, 1935. – 212 с.;
8. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том 1, Статут Великого князівства Литовського 1529 року; за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 420 с.;
9. Демченко Г.В. Наказание по Литовскому статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.). Исслед. Г.В. Демченка. – К.: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1894. – Ч. 1. – 260 с.;
10. Соборное Уложение 1969 року царя Олексея Михайловича. – Електронний ресурс: Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/ER/etext/1649.htm>;
11. Хисматулина Ю.Р. Совокупность преступлений: история развития и проблемы соотношения идеальной и реальной совокупности / Ю.Р. Хисматулина // Сибирский юридический вестник. – 2003. – №2. – С. 104–110;
12. Шигаль Д.А. Мировая юстиція на лівобережній Україні за судовою реформою 1964 року: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «_____» / Д.А. Шигаль. – 2005. – 20 с.;
13. Шигаль Д.А. Статут про покарання, що накладаються мировими судьями (1864 року), та його застосування мировими судами Харківської губернії / Д.А. Шигаль // Право і Безпека. – 2004. – Т. 3, № 1. – С. 89–96;
14. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями // Судебные уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны: 20 ноября 1864 г. – СПб.: Изд-во Гос. канц., 1867. – ____;
15. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1997. – 68 с.;
16. Поцелуев Е.Л. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: причины принятия и история создания / Е.Л. Поцелуев // Правоведение. – 2003. – № 3. – С. ;
17. Уложение о Наказанияхъ Уголовныхъ и Исправительныхъ // Сводъ законовъ Россійской имперіи. Кн. 4. Том 15. / Сост. и издалъ А.М. Нюренбергъ. – М.: Поставщикъ двора Его величества Т-во скоропечатни А.А. Левенсонъ, 1910. – ____;
18. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремным ведением / И.Я. Фойницкий. – М.: Добросвет-2000. – С. 82;
19. Уложение о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ. Санктпетербургъ. Типографія Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи. 1845 г. – ____;
20. Уголовное уложение. 22 марта 1903. – СПб.: Изданіе Н.С. Таганцева, 1904. – ____